

R a a m a t u d

Uus õigekeelsussõnaraamat – ÕS 2006

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006.
Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt,
Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik.
Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele
Sihtasutus, 2006. 1220 lk

2006. a sügisel sai valmis ÕSi uus väljaanne. Juba raamatu vaatamisel hakkab silma üks erinevus varasema trükiga võrreldes – üle esikaane nurga käib kiri, mis ütleb: kirjakeele normi alus. Tiitellehe pöördelt on lisaks lugeda kuupäev, millest alates uus ÕS normi alusena kehtib – 1. detsember 2006.

Asja taga on Vabariigi Valitsuse 7. septembri 2006. a määrus nr 196, mis kinnitas „Eesti kirjakeele normi kehtestamise korra”. Teadupärast eeldatakse ametlikult ja avalikult suhtluselt normingukohast keelt, kuid siiani polnud päris üheselt selge, kust seda normi leida: mis on normingu allikad, mis pelgalt ümberjutustused. Nüüd on, millele toetuda.

Milleks uus ÕS?

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” on „Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999” uuendatud väljaanne (2001 ja 2003 ilmunud on ÕS 1999 parandustega kordustrukid). Koostajailt on uue sõnaraamatu ilmumise eel teada tahetud eelkõige kaht asja: kas on ikka vaja uut sõnaraamatut soetada ja mis on uues trükis varasemaga võrreldes muutunud.

Koolid, kes samuti on uue ÕSi ostmise kui lisaväljamineku pärast kurtnud, peaksid arvestama: ÕSi uut trükki on neile vaja, sest sealt saab kätte kehtivad normingud, mille järgi tuleb õpetada ja hinnata. Vanad, 1999. a raamatud sobivad aga endiselt väga hästi selleks, et neid õpilastele kätte jagada ja õpetada ÕSi kasutama. Alustada tuleks selgitustest, mida ÕSilt loota ja mida temast otsida. Ikka ja jälle tuleb meenutada, et ÕS, erinevalt näiteks „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatust”, on normiv, mitte kirjeldav sõnaraamat. Kui seletussõnaraamatust saame vaadata, mida kõike on keeles olemas, siis ÕS annab meile palju ka seda, mis võiks olemas olla – ehk ideaali.

ÕSi koostajad kuulevad aeg-ajalt etteheiteid, miks pakub ÕS keelendeid, mida keegi ei kasuta. Tänapäeva keele sõnaraamatuna peab ÕS siiski hoolitsema sellegi eest, et keelekasutaja käsutuses oleks vahendeid ka tulevaste väljendusvajaduste tarvis. Mõnigi keelend, mida algul on tema uuduse pärast võõrastatud, jõuab oma aja ära oodata. Nii on läinud nt 1999. a ÕSi võetud *poodlemisega*, mida paljud inglise *shopping*-sõnast kehvemaks arvasid, kuid mis nüüd, kui poest poodi käimine kui nähtus on igapäevane, on ka endale eesti keeles kindla koha leidnud.

Muidugi ei ole keelekorraldajail retsepti, millega saavutada sõna läbimine, samuti ei pruugi esimene pakkumine – eriti kui mõiste pole veel piisavalt tuttav – alati täppi minna. Nt soovitas ÕS 1999 *pilootprojekti* asemel *katseprojekti*, kuid 2006. aastaks oli selge, et täpsemad vasted on olenevalt kontekstist *juht-* (nagu sõnades *juhtprojekt* või (filmi) *juhtjagu*) ja *proovi-* (nagu *prooviuring*). Sellekohased parandused on ka sõnaraamatu uues trükis tehtud.

Mõnikord tuleb kasutajatelt lausa ettekirjutusi, umbes nii, et kogu Eesti ja terve maailm takkapihta kasutab sõna *kompetents* pädevuse tähenduses või et tuhanded leheküljed eurotekste on täis sõna *siseriiklik*, ja olgu nüüd ÕSi tegijad kenad ja ajagu oma raamatuski need asjad joonde. Kuid ÕSi koostaja peab keelekorraldajana kaaluma asja mitme kandi pealt. See, et üks või teine sõna on laialt levinud, on muidugi mõjus argument. Kuid teisalt, seal, kus nt inglise keel ajab läbi üheainsa sõnaga *national* või *competence*, saab eesti keel seada täpsemaid piire: *national* võib olla *riigi-*, *riigisisene*, *sisemaine*, Euroopa Liidu vastandina *liikmesriigi* (ja mitte üldse universaalselt *rahvuslik* või *siseriiklik*); *competence* võib olla esiteks *võimkond*, *kompetents* ja teiseks *pädevus*, *asjatundlikkus*, *kompetentsus*. Nii peab keelekorraldaja ikka ja jälle valima, kas minna kaasa peavooluga, isegi kui see vaesestab eesti keelt,

või püüda oma soovitude kaudu siiski näidata otstarbekamat teed. Sellelaadseid dilemmasid lahendavad keelekorraldajad päevast päeva.

Kui on selgeks saanud, mida ÕSist otsida, on järgmine samm see, kuidas otsida, ja seda tuleks õppida nii sõnaraamatu kui ka sõnaartikli tasandil. Sõnaraamatu tasand tähendab seda, et nt lühendeid ja kohanimesid saab vaadata omaette loenditest, samuti muuttüüpide kirjeldusi. Sõnaartikli puhul tasub õppida tundma selle ülesehitust (palju liitsõna- ja tuletisnäiteid leiab artiklite seest), samuti soovitude esitamise võtteid jm.

Kas jälle uued normingud?

ÕS 1999 esitas suure hulga uusi morfoloogia- ja ortograafianorminguid. Tähtsad otsused, mis vabariiklik õigekeelsuskomisjon oli aastatel 1979–1983 teinud, ei jõudnud 1976. a ÕSi ja said seetõttu laiemalt tuntuks alles ÕS 1999 kaudu. Lisaks tegi üheksakümnendatel aastatel mitmeid normingumuudatusi ja -täpsustusi (põhiliselt ÕSi koostajate algatusel) Emakeele Seltsi keeletoimkond ja neidki kõiki kajastab ÕS 1999. ÕS 2006-s suuri normingumuudatusi ei ole, üks põhjus on see, et kahe trüki vaheline aeg on olnud lühem, kui oli 1976. ja 1999. a ÕSi vahel.

Uut trükki sättides on koostajad võtnud hoolega arvesse kasutajatelt tulnud märkusi ja ettepanekuid. Sel moel on näiteks morfoloogia poole pealt muudetud *seminar*-tüübi *akvaarium*-alltüübi sõnade (mida võib käännata nii 6. ehk *akvaarium*-tüübi kui ka 9. ehk *redel*-tüübi järgi) vormistust: ÕS 1999 andis neil sõnadel ka häälduse, sest hääldusest olenes, kas käännata *akvaariumi* või *redeli* eeskujul; ÕS 2006 on hääldusinfo esitamisest loobunud. Muudatuse põhjus on tõik, et sõnaraamatu kasutaja ei olnud valmis sedavõrd detailset infot vastu võtma: ei vaevutud järele vaatama, et tegu on hääldusega, vaid usuti, et võib ka kirjutada *j*-iga. Seega:

- 1999 **so.laarium** <-*ri-um* 6: -i, -i; -*rjum* 9: -i, -it> *päikesevannide võtmise koht (tänapäeval ka tehisvalgusega)*
- 2006 **so.laarium** <6: -i, -i; 9: -i, -it> *päikesevannide võtmise koht (tänapäeval ka tehisvalgusega)*

Teine tähtis muudatus, mida tehes on koostajad kasutajate näpunäiteid arvestanud, on soovitude selgemaks kirjutamine. ÕS 1999-s raamisid ebasoovitavat keelendit looksulud ja lisaks oli keelend ise väiksemas

kirjas. ÕS 2006-s on kahele n-ö hoiatusmärgile lisatud veel kolmaski: looksulgude järel on nool, mis osutab soovitatavale keelendile. Nt

- 1999 {*.üumber .töötlemä*} *.töötlemä, .üumber .töötämä*
 2006 {*.üumber .töötlemä*} → *.töötlemä, .üumber .töötämä*

Sõnaartikli tähendusplokis on kommentaar *ei tähenda* asendatud pikemaga: *ei soovita tähenduses*. Nt

- 1999 *.üumber .vaatämä endast tahapoole vaatämä; ei tähenda: muutmä, üumber tegemä, revideerimä*. Vaatas ehmunult ümber, aga taga polnud kedagi. Seadus tuleb {*üumber vaadata*} (uuesti) üle *v* läbi vaadata, muuta, üumber teha
 2006 *.üumber .vaatämä endast tahapoole vaatämä; ei soovita tähenduses: muutmä, üumber tegemä, revideerimä*. Vaatas ehmunult ümber, aga taga polnud kedagi. Seadus tuleb {*üumber vaadata*} → (uuesti) üle *v* läbi vaadata, muuta, üumber teha

Sõnaraamatut üle vaadates on koostajail tulnud täpsustada ka märgendamist. Muu hulgas on loobunud slängimärgendist – üldkeele sõnaraamatuna ei sea ÕS endale ülesannet esitada slängi kui sotsiaalse allkeele sõnavara, kuid see osa, mis on slängist jõudnud üldkeelde, leiab sõnaraamatus koha sageli juba argikeele märgendiga. Sellised on ÕS 2006-s nt *esivanem* 'vanem, isa või ema', *jämm* 'pidu', *jämmimä*, *krõps* 'seksuaalvahekord', *narkots*, *paneб pausi*, *vinge* jt.

Päris huvitav on olnud keelendite liikumine ajateljel. Võrreldes 1999. aastaga on märgendi NÕUK 'nõukogude' saanud juurde *aspirant*, *aspirantuur*, *dieetsöökla*, *kaubastu*, *kestvad kiiduavaldused* (varem PABERL 'paberlik'); märgendist on aga vabanenud (ja sageli endale meie elus uue, mittenõukoguliku sisu leidnud) *õpilasmalev*, *laupäevak*, *hoogtööpäevak*, *suvepäevad*, (teatri) *ühiskülastus*, *üleliiduline*.

Sõnakuju ja käänamist on muudetud mõnel üksikul juhul, nt *jett* (mitte: jeti), *kaver* (mitte: kover), *hostel* (mitte: hostell). Rühmas võõrsõnades, kus rõhk ei ole varasemast normingust hoolimata püsinud II silbil, on 2006. a ÕSis astmevahelduseta ehk I silbi rõhuga fikseeritud nt *avers* : *aversi* : *aversit* (mitte: a.vers), *revers* : *reversi* : *reversit*, *seitung* : *seitungi* : *seitungit* (mitte: .sei.tung). ÕS 1999-s tegid sama muutuse läbi nt *jogurt* ja *forint*.

Välja on jäetud mõned rööpvormid, nt annab ÕS 2006 selge soovitus kirjutada ühe *h*-ga *mehaaniline*, *mehaanik* ja *mehaanika*

(kahe *h*-ga vormid on vähem soovitatavad), sõnadel *kaart* ja *poort* on ainsuse omastavas antud vaid teisevälteline vorm (ÕS 1999-s ka kolmandavälteline).

Kui palju on uusi sõnu?

Üks osa keeleteadlastest näib elavat ootuses, et igas uues ÕSis on alati midagi veidrat ja ennekuulmatut. Tegelikuses on suur osa ÕSi uutest sõnadest needsamad, mis meid igapäevaelus ümbritsevad ja millega me oleme jõudnud juba nii ära harjuda, et ei märkagi nende uudsust. Küllap on mõni sõna ka välja jäänud vaid seetõttu, et koostaja on uskunud ta ammu ÕSis sees olevat.

ÕSi tegijad on juba asunud koguma materjali järgmise trüki jaoks, fikseerides nii neid sõnu, mis on siiani kahe silma vahele jäänud, kui ka neid, mis järjest keelde tulevad. Näiteks on keelenõuandjaile teada antud, et *nutitelefon*i eeskujul on meil juba olemas ka sõna *nutimaja* (see on maja, kus moodne tehnoloogia aitab kehalt või vaimult väetimal inimesel oma eluga iseseisvalt toime tulla).

ÕS 2006-s on uusi sõnu hinnanguliselt 5000 ja kõik nad ei ole märksõnad, vaid palju on liitsõnadena ja tuletistena põimitud sõnartiklite sisse.

On uusi eesti sõnu (*naabrivalve*, *vanemahüvitis*, *kobarkino*, *lumerõngas* ehk *korp*, *maksumärk*, *pensionisammas*, *pensionifond*, *tugitoolisportlane*, *maastikukulgur*, *kepikõnd*, *sohvabaar*, *mahedik*) ja ka üht-teist võõrastest keeltest koos eesti vaste või seletusega (*baguette*, *café au lait*, *caffè latte*, *croissant*, *mascarpone*, *tex-mex*). On uuemat argikeele sõnavara (*itt* 'infotehnoloogia', *kommima* '(Internetis) kommenteerima', *naistekas* 'naisteajakiri, -raamat v -film', liitsõna esiosana käibiv *krimi*-, nt *krimifilm*, *krimireporter*, *krimisari*) ja on uusi homonüüme (*krepp* 'Prantsuse ülepannikook', *vokk* 'sügav pann', *ätt* 'kommertsmärk', *mess* 'lühisõnum, SMS', argisõna *dokk* 'dokumentaalfilm v -sari').

Uute sõnade sissevõtmise kõrval on ajakohastatud sõnade tähendusi, nt lisatud sõnale *stereo* tähendus 'stereoseade' ja sõnale *viir* (-u) tähendus 'pikk kitsas vimpel' (õige on *vimpel* või *viir*, aga mitte *viiri*). Argitähendused on lisatud nt sõnadele *kottima* '(keda) huvitama, (kellele) korda minema; (keda) tülitama, (kellele) peale käima', *metallist* 'heavy metal'i huviline', *miksima* 'segama', *tankist* 'variisik', *triip* 'pulbriline narkootikum'.

Tähelepanu on juhitud ebasoovitatavatele tähendusnihetele, nt ei tuleks kasutada sõna *volüüm*, kui mõtleme *kohevust* või *helitugevust* või *kõidet*, *väljaannet*, ega sõna *sensitiivne*, kui räägime millestki *salajasest*, *konfidentsiaalsest* või *õrnast*, *delikaatses*.

ÕS 2006 paberväljaandega rööpselt on valminud sõnaraamatu elektrooniline versioon, mille leiab nii eesti keele instituudi kodulehelt (www.eki.ee) kui ka Keelevarast. Veebisõnastiku tegemise käigus on tulnud sõnaraamatu senist kasutajasõbralikku vormi ka n-ö arvutisõbralikumaks teha, sest päris kõik, mis on võimalik paberil, ei ole sobinud arvutile.

ÕSis on palju head ja kasulikku, kuid üles leiab selle ikka see, kes ÕSi, olgu paberil või võrgus, lahti lööb.

Maire Raadik
eesti keele instituudi teadur